

Läromedelscensuren och gymnasieläroböckerna i samhällsekonomi

Avskaffa Läromedelsnämndens censur, kräver Bo Sandelin. Nämnden har godkänt böcker i samhällsekonomi som innehåller ansamlingar av direkta sakfel. Samtidigt har läroböcker av kompetenta författare stoppats eller utgivningen försenats.

Vi har en typ av nationalekonomisk litteratur som läses av oerhört många människor, dock ej av nationalekonomerna själva. Författarna är okända i ekonomkretsar. Kvaliteten på deras alster är mycket ojämn och i sin helhet föga imponerande. Skrifterna är smyckade med många bilder och konstfulla diagram och figurer, ibland i flera färger. Jag syftar på gymnasiets böcker i samhällsekonomi.

För en tid sedan besökte jag som gymnasiainspektör under två veckor ett antal skolor och kom då i kontakt med denna litteratur. Den ingår i ämnet samhällskunskap, som i vissa årskurser och på vissa linjer (främst andra året på humanistisk, samhällsvetenskaplig och treårig ekonomisk linje) domineras av samhällsekonomiska och ekonomiskt geografiska frågor. Trots att eleverna enligt gymnasiets läroplaner skall lära sig ganska mycket samhällsekonomi, är det ett välkänt faktum att man i universitetsundervis-

ningen i ämnet tvingas börja från början. De faktiska förkunskaperna tillåter inget annat. Jag vill inte påstå att läroböckerna skulle bära huvudskulden till detta, men böckernas kvalitet, som i sin tur främst beror på sammansättningen av författargrupperna, är naturligtvis inte betydelselös.

Läromedelscensuren

Ursprungligen hade jag tänkt avsluta den genomgång av gymnasieläroböckerna, som följer senare i artikeln, med några tämligen långsökta förklaringar till att det numera saknas kompetenta ekonomer i författarlagen. Jag kunde inte finna några näraliggande skäl. Slutklämmen skulle bli en flammande appell till pedagogiskt intresserade ekonomer att ta del i läromedelsframställningen tillsammans med andra samhällsvetare och pedagoger. Men så fick jag i min hand en diger lunta offentliga handlingar som visar hur godtycklig och – för den utomstående betraktaren – rent parodisk behandlingen i censurorganet – Läromedelsnämnden – kan bli. Jag tror detta har avskräckt många duktiga personer från olika discipliner från att ägna sig åt skolboks-författande, och så länge Läromedelsnämnden finns kvar kan man inte med gott samvete rekommendera någon att försöka.

Detta censurorgan, som är knutet till skolöverstyrelsen, skall granska och

BO SANDELIN är docent i nationalekonomi vid Göteborgs universitet. Hans forskning har främst varit inriktad på investeringar och kapitalbildning, speciellt vad gäller bostadsmarknaden.

godkänna alla så kallade "centrala läromedel" i samhällsorienterande ämnen, innan de används. Vid granskningen skall prövas om "läromedlet behandlar innehållet på ett sakligt och allsidigt sätt samt om läromedlet även i övrigt står i överensstämmelse med mål och riktlinjer i läroplanen" (§ 11 i granskningsförordningen, SFS 1974: 438 med ändringar).

I ett ärende som jag kom i kontakt med var nationalekonomer från Lund involverade och skrev de samhällsekonomiska delarna av en serie häften med titeln *Moment*, avsedda för gymnasieskolans samhällskunskap.

Som extern granskare av häftena i ekonomi anlätade Läromedelsnämnden Bengt Malmberg. Denne konstaterade att "häftena har en mycket saklig karaktär och torde så vitt jag kan bedöma överensstämma med vetenskapens nuvarande ståndpunkt", och han rekommenderade att de skulle godkännas. Nämnden var emellertid inte nöjd och skaffade därför fram en ny extern granskare. Denna gång lyckades man hitta en som gav stöd åt nämndens egen uppfattning, nämligen Olof Hultén. Visserligen är denne, till skillnad från Malmberg, inte fackman, men lysenkoismens företrädare inom olika områden kan naturligtvis alltid få ihop något passande. Hultén föreslog att tre av de fem samhällsekonomiska häftena skulle underkännas helt, medan två skulle kunna godkännas efter vissa ändringar. Det visade sig textotillåtet att tala om att regeringen genom beskattning kan "beröva" folk köpkraft, att folk "drabbas" härav och att regeringen omfördelar köpkraft till dem som den "ömmar" för. "Enligt mitt (Hulténs) sätt att se är dessa ord inte fackuttryck¹ utan känsloladdade ord vilket är otillfredsställande med tanke på beskattningens centrala funktion i omfördelningen av hushållens avkastning." Ett annat ord man måste använda med större försiktighet än författaren har gjort är

"sparande", eftersom det har "en helt moralisk klang i vårt språkbruk och rang av dygd."

Hulténs promemoria omfattade åtta sidor fyllda med likartade anmärkningar. På den följde motinlagor, underkännande av fyra häften i nämnden, reviderad version av dessa häften och ny granskning. Och nu hade externgranskarna utökats med en tredje man, Lenart Brock. Denne sammanfattade sin kritik med att efterlysa mer marxistiska utgångspunkter för resonemangen, men han tyckte ändå att häftena borde godkännas. Även Hultén måste nu föreslå godkännande, eftersom författarna på nästan varje punkt hade ändrat enligt hans önskemål eller tagit bort de avsnitt som gett upphov till missnöje. Malmberg föreslog nu liksom tidigare godkännande.

Emellertid hade nu en enskild, anonym ledamot av nämnden i en förvirrad promemoria på 13 sidor utgjutit sitt eget missnöje för att övertyga övriga nämndledamöter om att häftena fortfarande borde stoppas. Tydligen misslyckades vederbörande, för till slut godkändes de. Då hade det gått nästan två år sedan bråket började. Projektet rann mer eller mindre ut i sanden. Det lämnade efter sig ett kunnigt författarlag, som insåg att det finns mer konstruktiva uppgifter att ägna sin energi åt än att försöka få en oberäknelig censur att bli nöjd.

Gymnasieböckernas standard

Jag kommer nu att uppehålla mig främst vid två av de böcker som jag stötte på vid mina gymnasiebesök. Den ena är mycket bristfällig, men lovordad av Läromedelsnämndens granskare, medan den andra är acceptabel.

¹ Annars brukar det ju hävdas att man skall undvika fackuttryck, när man vänder sig till icke-specialister. (Min anm)

Läroboksförfattarna har att följa givna läroplaner (som förvisso vore värda en särskild diskussion) och kan därför endast i begränsad utsträckning själva bestämma vilka frågor som skall tas upp. Men betoningen och den omfattningsmässiga fördelningen har naturligtvis författarna inflytande över. I *Världen – vårt samhälle 2* har de globala problemen en framträdande plats. U-landsfrågor och miljöproblem dyker upp så snart det kan finnas någon anknytning härtill. Ett av många exempel på det senare ges i katalogiseringen av fyra olika energikällors för- och nackdelar (s 84). Där finner vi bl a att oljan är "miljöförorenande", att kolet är "miljöskadande", att kärnkraften är "miljöomvandlande" och att vattenkraften visserligen har "miljövänlig drift", men däremot är "själva utbyggnaden miljöomvandlande" vilket är en nackdel.

Framhävandet av de stora ödesfrågorna tycker jag är ett positivt drag hos boken. Att jag ändå betraktar den som den sämsta av de läroböcker som jag har gått igenom beror på två saker. För det första är den ganska rörig i framställningen. Författarna halkar alltför lätt in på sidospår som knappast ryms under rubrikerna. För det andra innehåller boken alltför många oklarheter, tvivelaktigheter och rena fel. Låt mig bara ge ett par exempel.

Offentlig konsumtion och inkomstöverföringar blandas ihop. Vi får veta att "i Sverige t ex vill nog inget politiskt parti minska den offentliga konsumtionen i form av pensioner och barnbidrag" (s 20)! Dessa utgör inkomstöverföringar till hushållen, inte offentlig konsumtion.

Den största koncentrationen av märkligheter finns på två sidor (s 132–133) med rubriken "Faktorer som påverkar tillväxten", som ingår i kapitlet "Ekonomisk utveckling och ekonomisk tillväxt." Investeringarna har en nyckelroll sågs det, och man kunde då vänta sig att

finna en diskussion om den långsiktiga kapitalbildningen och dess betydelse för tillväxten. I stället mynnar det hela ut i en diskussion om multiplikatorn och acceleratoren, dvs snarare om konjunkturella fenomen än långsiktiga tillväxtproblem.

Innan författarna nämner multiplikatorn försöker de få gymnasisten att tro att "ett samband $produktion + investeringar = konsumtion + sparande$ måste alltid existera." Om investeringarna är lika med sparandet, vilket de alltid måste vara i efterhand i en ekonomi utan utrikeshandel, skulle alltså produktionen vara lika med konsumtionen! Investerar gör man tydligen utan att producera investeringsvaror! Som välvillig läsare vill man kanske skylla det hela på tillfalligt slarv snarare än på förvirring. Men detta är svårt, eftersom "sambandet" ovan kommer igen som ett "korrekt" alternativ i en ifyllnadsövning i en kompletterande studiebok.

Konstigheterna fortsätter i avsnittet om multiplikatorn. Man kanske inte skall förvåna sig över att författarna inte klart skiljer på investeringar och investeringsökning eller över att de "glömmer" att tala om att det krävs ledig kapacitet för att få positiv multiplikatoreffekt på produktionen och realinkomsterna. Men kanske visar de större varsamhet i numeriska exempel? Tyvärr inte. Med hjälp av en figur med bl a gröna och vita rör skall de illustrera strömmarna i ett multiplikatorförlopp. I texten till figuren skriver de bl a: "Om sparandet är 20 % kan man matematiskt visa att samhällets inkomstökning blir 5 ggr den ursprungliga investeringen, i detta fall 75 000 kr." Troligen har författarna på något vis kommit i kontakt med den allra enklaste av undervisningsmodellerna, dvs den som bara innehåller en linjär konsumtionsfunktion, ett jämviktsvillkor och exogent bestämda investeringar. Där blir ju multiplikatorns storlek lika med inver-

terade värdet av *marginella* sparbenägenheten. Men det krävs ju bara att man inför tex endogena skatter eller en importfunktion i modellen för att få en annan storlek på multiplikatorn. Och i sin figur har författarna just ett vitt rör som betecknar "inköp, utland"! Från sina förutsättningar borde de alltså snarare hävda att samhällets inkomstökning *inte* "blir 5 ggr den ursprungliga investeringen."

Dessa exempel må räcka. Jag går nu över till *Politik, grundbok 2*. Den boken är bättre. Framställningen är klarare, indelningen i kapitel och underavdelningar verkar mera genomtänkt och texten följer den härigenom utstakade dispositionen mera disciplinerat. Antalet oklarheter är betydligt färre liksom de direkta felaktigheterna.

Men den är inte invändningsfri. Jag tror tex att beskrivningen av teorin om de komparativa fördelarna (s 93–94) kan sätta myror i huvudet på eleverna. Författarna säger där inledningsvis att "om de internationella handelsströmmarna bara bestod av varor som importländerna efterfrågar men inte kan producera själva – tex kaffe och bensin – vore orsakerna till världshandeln uppenbara. Förhållandena är emellertid mer komplicerade än så. Som exempel kan namnas att massor av likvärdiga varor framställs i olika länder och avsätts på olika marknader. Svenska personbilar säljs i England, engelska personbilar säljs i Sverige. Svenska teveapparater säljs i Västtyskland, västtyska i Sverige." Med dessa exempel motiveras behovet av teorin. Men det är ju just ömsesidigt utbyte av *samma* varor som man får förklara på *annat vis* än med den enklaste varianten av de komparativa fördelarnas teori! Därför är exemplen högst olämpliga även om författarna med advokatyr skulle kunna hävda att både bilar och teveapparater är heterogena varor.

En lärare sa sig ha förbrukat mycket

tid tillsammans med klassen för att förstå ett numeriskt exempel som ges i samma avsnitt. I texten står bla att "arbetsfördelningen blir lönsam om B-land producerar den vara för vilken skillnaden i arbetsåtgång mellan länderna är minst", och i nästa mening talas åter om "skillnaden".

Läraren hade, förklarligt nog, tagit fasta på detta och försökt resonera utifrån de absoluta skillnaderna i arbetsåtgång. Men det är ju *inte skillnader* som skall jämföras utan *kvoter*. Författarna skapar förvirring genom att uttrycka sig felaktigt.

Vad tror eleverna när de läser följande (och vad tror författarna)? "Man kan beräkna värdet av BNP på olika sätt, antingen i *löpande* priser, dvs de priser som är aktuella under beräkningsperioden eller i *fasta* priser. Värdet av BNP för 1979 kan anges i exempelvis 1979 års priser eller i något annat års priser.

En möjlighet att räkna bort prisstegringarna och få ett mer tillförlitligt mått på den ekonomiska tillväxten är att ange BNP i form av volymförändringar, dvs produktionen mått i ton, liter eller liknande.

Tabellen på s 132 visar tillväxttakten i volym i de västliga industriländerna under de senaste decennierna." (s 131)

Texten ger intryck av att *värdet* kan beräknas på två sätt (fasta resp löpande priser) och att *volymberäkningar* ("ton, liter eller liknande") är ett tredje BNP-mått, och att detta tredje mått legat till grund för tabellen. Menar författarna detta? Förhoppningsvis inte!

Kvaliteten på *Politik* är något ojämn. Kapitlen 8–10 (handlar om tillväxt och utveckling) och delar av kapitel 7 (sammällsekonomisk balans) är svagare än de första två tredjedelarna av boken. Totalomdömet blir ändå att det är den bästa av de böcker jag gått igenom.

Mellan *Politik* och *Världen – vårt samhälle* vill jag – vad gäller kvaliteten

Detta tillåter censuren:

För att produktionsapparaten på detta sätt ska kunna utvecklas, måste medel avsättas så att företagen kan investera. Detta innebär, att hushållen avstår från en del av sin konsumtion, exempelvis genom att en viss del av lönen sparas. Ett samband *produktion + investeringar = konsumtion + sparande* måste alltid existera.

(*Världen – vårt samhälle*, s 132)

... men inte detta:

Beskattning

Regeringen har också möjligheten att genom beskattning beröva människorna en del köpkraft. Den kan således på ett ungefär bestämma i hur hög grad olika befolkningsgrupper skall drabbas. Regeringen kan tex ta in 30 % av köpkraften i skatt, lika för alla, och sedan använda en tredjedel av skattebeloppet för att ge stöd till de grupper den särskilt ömmar för.

(*Moment*, häfte 7, 1 uppl, s 23)

på ekonomidelarna – placera de tvååriga linjernas *Samhälle nu* av Linnarsson mfl, häftesserien *Samhälle i utveckling* (många författare) samt *Världen, Sverige och vi* av Björkblom mfl. Av dessa tre tyckte jag de två förstnämnda ligger närmast *Politik. Världen, Sverige och vi* gav upphov till ett antal frågetecken i kanten och har en del märkliga avvägningar. Är det exempelvis meningsfullt att över flera sidor plåga gymnasieeleverna med de i universitetsundervisningen i mikroekonomisk teori vanliga figurerna för gränskostnad, olika slags genomsnittskostnad, gränsintäkt, pris, vinstmaxläge etc?

Det kan också vara skäl att ta upp ett par saker som i högre eller mindre grad

är gemensamma för de nämnda läroböckerna. En är behandlingen av stabiliseringspolitiken, där man sällan ens nämner de senaste årens ifrågasättande av den traditionella keynesianska stabiliseringsteorin.

En annan sak är av formell natur. Nästan aldrig ges några källhänvisningar mer än möjligen under tabeller och diagram. Generella påståenden tex om vad "marxistiska" och "liberala" ekonomer anser, görs utan att läsaren får veta källorna och kan kontrollera att påståendena är korrekta. Inte underlättar väl detta ett kritiskt tänkande? Det är snarare en markering att eleverna blint skall tro på läroboken!

Inte heller presenteras numera läroboksförfattarna utan man får noja sig med ett namn. (Ur försäljningstaktisk synvinkel kanske emellertid denna knapphändighet kan vara förståelig.)

Något annat som man finner i de flesta böcker är en överdriven ambition att rada upp olika uppfattningar i olika frågor utan att författarna försöker bedöma hållbarheten i de olika ståndpunkterna. Eleverna får en åsiktskatalog snarare än hjälp att förstå sammanhangen. Och åsikterna presenteras ofta i en så överförenklad form att den blir direkt missvisande. Ett sådant exempel, sannolikt inte det allvarligaste, är framställningen av Adam Smith's lära i *Världen – vårt samhälle* (s 19). Den elev som grundar sin uppfattning om Smith på den överdrivna *laissez faire*-bild som där ges, skulle tex omöjligen kunna tänka sig att Smith betraktade den sk navigationsakten – en av historiéns mest frihandelsfientliga akter – som "måhända den klokaste av alla handelsförordningar i England", eller att han ansåg att arbetets delning skulle leda till såväl andlig som fysisk utarmning hos den stora massan av folket, "om inte regeringen bryr sig om att vidtaga åtgärder till att förhindra det" (Smith, andra delen, s 27 resp 131).

Världen – vårt samhälle, som jag ovan har betecknat som den sämsta boken, har för Läromedelsnämndens räkning granskats av metodiklektor Nils Hellzén och av den tidigare nämnde *Moment*-granskaren Olof Hultén.

Den förre fogar till alla övriga lovord att han "inte funnit någon saklig oriktighet som uppenbart har med objektiviteten att göra" (han nämner ingen annan saklig oriktighet heller), och han "har inte funnit något som kan betecknas som missvisande eller tendentiöst." Hultén har likartade formuleringar, om än åtföljda av smärre nyanserande kommentarer. Därmed kommer vi åter in på den statliga läromedelscensuren.

Avskaffa lärobokscensuren!

Censur i olika länder under olika epoker har visat sig kunna få förödande verkningar: Konsten blir stereotyp, litteraturen blir stympad och domineras av medelmåttor, dagspressen blir ointressant. All effektiv censur av seriösa kulturyttringar jagar bort duktigt folk och lockar fram dilettanter, som vet hur de skall tilfredsställa censurfolkets nycker, men vet mindre om det ämne de ska behandla. Erfarenheten av den svenska läromedelscensuren jävar inte detta påstående.

Det enda rimliga vore att avskaffa Läromedelsnämnden. Det är orimligt att upphöja några enskilda personer till "rikstyckare" och tro att deras privata åsikter har ett speciellt högt sanningsvärde. Vi har sett exempel på att man kan släppa igenom ansamlingar av grava sakfel, medan man "fabricerar" anmärkningar mot de böcker man vill stoppa.

Läromedelsnämndens verksamhet innebär även att man underkänner kompetensen hos allt kunnigt folk ute i skolor och kommuner, som inte tilltros förmågan att kunna avgöra om en lärobok är lämplig eller ej.

Utän den förkvävande censuren skulle vi sannolikt få betydligt högre kvalitet på författarna och därmed på läroböckerna, i varje fall vad gäller de samhällsekonomiska delarna.

En statlig utredning (SOU 1980:15) har nu föreslagit att förhandscensuren skall ersättas med olika slags granskning i efterhand och att ett negativt beslut i nämnden inte skall betyda ett absolut förbud att låta skrften i fråga bli huvudlärobok. En sådan förändring skulle kunna innebära en förbättring, förutsatt att nämndens utlåtande tas för vad de är: ett utslag av enskilda personers uppfattning, som är ungefär lika intressant att ta del av som en vanlig recension.

Men det är också möjligt att utredningens förslag skulle göra läget ännu värre.

Om nämndens utlåtanden inte är formellt tvingande är det inte otänkbart att godtyckligheten i dess bedömningar om möjligt skulle bli ännu större. Det är ju "bara rekommendationer" som ingen är tvungen att folja! Men om dessa rekommendationer i praktiken skulle *fungera* som påbud skulle vi nå ett tillstånd värre än den nuvarande formella censuren.

Regeringen lade för en tid sedan fram en detaljerad sparplan för att minska budgetunderskottet (Prop 1980/81:20). Förgäves har jag i sparplanen letat efter en indragning av Läromedelsnämnden. Den byråkratiska lärobokscensuren prioriteras framför viktig social service.

Referenser

- Bjorkblom, S., Altersten, A., Hanselid, H-O., Liljequist, K., [1976], *Världen, Sverige och vi*, HSE 2, Almqvist & Wiksell, Uppsala
- Ekström, A., Hols, T., Williamson, M., [1979], *Politik*, Grundbok 2, HSE, Esselte Studium, Stockholm
- Liljequist, K., Björkryd, S., Hanselid, H-O., [1979], *Världen - vårt samhälle* 2, Almqvist & Wiksell, Uppsala
- Lindgren, B., Stenkula, P., Soderström, L., [1974] [1976], *Moment*, häften 4-8, Studentlitteratur, Lund
- Linnarson, Garland, Kieser, Rydén, [1978], *Samhälle nu*, årskurs 2, Esselte Studium, Stockholm
- Regeringens proposition [1980/81], *Besparingar i statsverksamheten m m*, nr 20
- Skolöverstyrelsen, Dnr LA 74: 2702, Dnr LÄ 76: 8, Dnr LÄ 78: 848
- Smith, A., [1776], *Folkens välstånd*, sv overs 1901-11, Lund
- SOU 1980:15, *Läromedlen i skolan*